

Doc. dr Jelena Volić-Hellbusch*

IVAN JANKOVIĆ,
NA BELOM HLEBU:
SMRTNA KAZNA U SRBIJI 1804–2002.

Službeni glasnik i Clio, Beograd 2012, 622 str.

Književnost i pravo su dvojajčani blizanci. Elementi književne retorike, kada se pojave u pravnim tekstovima, mogu da od prava načine književnost. Tada govorimo o pesništvu u pravu (*Die Dichtung im Recht*)¹. Elementi pravnog promišljanja i književni sadržaji koji privlače pažnju pravno-analitičkih talenata čine književne tekstove izuzetno produktivnim za uspostavljanje kulturne logike formulisanja pravnih normi. Zajednički pravu i književnosti jesu naracija i hermeneutika, pripovedanje i tumačenje. Književnost nudi voljnim pravnicima bogat pravnički argumentacioni stil, a pravo i pravničko pripovedanje za književnost su nepresušani izvor sižea, motiva i inspiracije. Podsetimo se samo Šekspira i promišljanja problema legitimiteta u njegovim „dramama o kraljevima“, ili Šilera koji se utapa u pitanja sile i prava, odnosno vlasti i pravednosti, Dostojevskog sa *Zločinom i kaznom*, Melvila sa *Bili Badom*, Teodora Drajzera sa *Američkom tragedijom*, Jožefa Rota sa *Pogrešnim težištem*, pa sve do Tomasa Hačesa sa *Slučajem Arbogast*.

Mnogi poznati književnici bili su pravnici: pomenimo samo Getea, Kafku, Rakića, Nušića, Daničića i kao nesvršene pravnike Fridriha Šilera i Branka Radičevića. No veoma je malo pravnika koji su se bavili i književnošću. Možda je to otud što se umetnost ipak ne može naučiti, dok pravnici insistiraju na tome da se pravda i pravednost moraju studirati. Veliki je broj književnih tekstova koji razmatraju fenomene pravde i pravičnosti, retko kada nailazimo na pravne tekstove koji imaju književne i estetske kvalitete. Književnost dopušta sebi, gde god ona imala naznake da sumnja u eventualnu književnu vrednost teksta bilo koje naučne, odnosno tematske provenijencije, da sa svojim razvijenim analitičkim aparatom krene u dokazivanja i ocenjivanja. Od ove analitičke tendencije književne teorije da u novije vreme i pravne tekstove „podvrgava“ književnim tumačenjima pravnicima se, s pravom, „diže kosa na glavi“.

* Docentkinja Filološko-umetničkog fakulteta, Univerzitet u Kragujevcu
e-mail: jelena.volicellbusch@pravnikafakultet.rs

1 Fehr H., 1936, *Das Recht in der Dichtung*, Francke, Bern.

Pravo se retko kada okreće književnim slučajevima, a kada to učini, onda se analize pravnog postupka nad književnim sižeom smatraju nenaučnom „zabavom“ ozbiljnih pravnika, razbibrigom i kapricem, na koji se, dokle god je u umerenoj meri, dobronamerno gleda. Jednostavno rečeno, književnost i pravo su dva odraza istog lika, od kojih je književnost neuporedivo atraktivniji, a pravo neuporedivo ozbiljniji. Kada se ove dve discipline duha spoje, a to se nažalost retko događa, nastaje vatromet filozofiranja na najbitnije teme od egzistencijalne važnosti za svakog pojedinca jedne zajednice. Književnost time postaje smrtno ozbiljna stvar, a pravo dobija lakoću i punoću prave i univerzalne humanističke nauke.

Ivan Janković kao pisac je izuzetna pojava kako na pravničkom, tako i na književnom nebu. Tema kojoj se posvetio: istorija smrtne kazne u Srbiji, kako istorijsko-pravna, tako je i kulturološka istorija jedne nacionalne civilizacije, odnosno istorija jedne poludržavne, pa onda i državne vaspitne mere, odnosno legalnog divljaštva. Sam fenomen kazne, kulturološki promatrano, pokriva ogroman dijapazon značaja za „uljudivanje“, odnosno humanu organizaciju jedne zajednice, kao i za njenu dehumanizaciju, odnosno za ustrojavanje te zajednice „po diktatu“. Kazna je kako sredstvo ohumanjivanja, tako i sredstvo obezljudivanja.

Ivan Janković formuliše svoje stanovište već u predgovoru svoje studije: jasno i glasno, bez ograda i mogućih dvostrukih merila, on se nedvosmisleno izjašnjava i odmah kratko i suštinski argumentuje svoj stav prema instituciji državnog usmrćivanja:

Smrtna kazna je simbol suverene moći države i njenog vladara nad pojedincem. Ona je to kad god i dokle god postoji u zakonu, bez obzira na to da li se izvršava, ili ne. Jer, i u ovom drugom slučaju, suveren, dajući pomilovanje, pokazuje da drži živote svojih podanika u šaci i da ih može, po svom nahodenju, oduzimati, ili poklanjati. Otuda je i ideja o ukidanju smrtne kazne jedna nadasve demokratska ideja: ona teži da ograniči moć države nad pojedincem i društvom.

Ovakav stav autora rezultat je dugogodišnjeg istraživanja, učenja, ali pre svega obrazovanja – humanističkog obrazovanja kakvo se, nažalost, sve manje susreće i viđa – obrazovanja koje na kraju čini slobodoumnog pojedinca. Autor misli i argumentuje, onako kako se jedino i može, ali onako kako je među sve neslobodnijim intelektualnim elitama, globalno gledano, sve ređe. Autor je slobodoumni erudita koji nam stavlja do znanja da ne može svako da promišlja humanu organizaciju društva i da je za to, pored volje i želje, neophodno ogromno znanje i prosvećenost celovitog čoveka, kako njegovog racionalnog, tako i njegovog „srčanog“ bića.

Ivan Janković piše lako i jasno. On je od onih autora koji toliko dobro poznaju materiju kojom se bave da nemaju potrebe da se sakrivaju iza jezika i hermetičnih rečenica. Ivan Janković piše knjigu za publiku koja voli knjige i koja ih još uvek čita, a ne samo za pravnike. Nesumnjivo je da će njegova knji-

ga biti najvrednija istoričarima prava, pravnim filozofima i sociolozima, ali će i najobičniji ljudi rado posegnuti za njom. Mi, filolozi i književni teoretičari, svakako. Zašto? Zato što je knjiga Ivana Jankovića retko poučno štivo, poučno u smislu ljudskosti, humanosti. Autor polazi od jednog u stvari zaboravljenog razumevanja čoveka i njegovog zadatka, odnosno smisla njegove egzistencije. Zadatak čoveka je da tokom svog života čini dobro, a razvoj civilizacije je samo onda razvoj ukoliko se realizuje u saglasnosti sa prvom zapovešću: „Ljubi bližnjeg svog“ i da je ova zapovest zapravo u osnovi demokratije – reči koja je danas u svim ustima, a koja je opasno ispražnjena od svog istinitog značenja i svedena na tehnikaliju u procesu organizacije ljudske zajednice.

Ivan Janković se bavi „smrtonosnom“ temom analizirajući je sa pozicije prosvetljenog čovekoljublja – i to je jedinstveno u današnjoj sveopštoj mizantropiji koja se davi pre svega u tupom neznanju i samoljubivom dociranju. Proučavajući istoriju smrtno kazne u Srbiji, od početka procesa srpskog nacionalnog samooslobođenja, kroz prizmu te teme autor u stvari ocrtava istoriju državne organizacije Srbije, odnosno prikazuje uspone i padove demokratizacije i modernizacije srpskog društva. Ogromno je znanje sabrano u ovoj knjizi – ne samo usko ekspertsko znanje, budući da je autor, prema sopstvenim rečima, pravnik i sociolog, već znanje iz istorije, etnologije, književnosti, psihologije. Jezik kojim Ivan Janković piše je jezik jednog književnika koji nije ni svestan svog dara. Verovatno da autor svojim jasnim, brzim, prozračnim stilom na pravne glave ostavlja utisak koji se dá definisati „opreznom sumnjičavošću“: pravnici često misle da moraju biti nerazumljivi kako bi bili autentični i kako bi im se poverovalo da imaju legitimitet da se oglase. Ova studija se veoma lako žanrovski klasifikuje kao „publicističko“ štivo, pošto se pojam publicistike dá upotrebiti za sve što „izlazi“ iz okvira odmah prepoznatljivog žanra. Na laičku publiku, odnosno na ljubitelje književnosti i esejistike, knjiga Ivana Jankovića deluje isceliteljski: on se bavi „teškom“ temom sa takvim spisateljskim darom da ona biva savladiva i razumljiva. Sigurno je jedno: Ivan Janković je napisao vanredno zanimljivu, poučnu, ali nadasve lepu knjigu. Sumnjam da se autor bavio pitanjima književne estetike, on je svoju temu zaodenuo u ovako sjajno jezičko i stilsko ruho „instinktivno“, spajajući svoj lični naučni interes i svoju blistavu erudiciju, a sve to je začinio očitim spisateljskim talentom. Autor je želeo da ga razumeju, želeo je da priča priče i da kroz to pravničko pripovedanje nauči svog čitaoca, odnosno slušaoca, da ga prosvetli i „izvede na pravi put“.

Struktura i jezički domet knjige Ivana Jankovića zavređuje detaljniju analizu, koju nažalost ovde ne možemo sprovesti. Ovo obimno naučno delo, prebogato literaturom i znanjem, sastoji se iz 15 poglavlja. Naslov svakog poglavlja uglavnom je citat iz ondašnje štampe i obimne literature koju je autor „preora“ kako bi nas podučio, a usput nam, nehotice, priuštio neverovatno čitalačko uživanje. Već kroz sadržaj, čitalac se uvodi u atmosferu knjige koja je dobroćudno ironična. Najbolji primer za ovu tvrdnju je naslov jedanaestog poglavlja: *Dosta više sa tim streljanjima!* koje se bavi smrtnom kaznom

u Srbiji od 1944. do 1946, a počinje sjajnim odeljkom o posleratnom etosu odmazde u Evropi. Autor je objektivni istraživač, koji pušta da činjenice govore same za sebe, ali je stav ove studije samo njegov, osećaj za činjenice koje bi trebalo naglasiti, kao i „meka“ ruka kojom ukazuje čitaocima na važnost detalja, te ga uči kako da iz građe, kako god ona subjektivno bila zabeležena, „iščitava“ suštinu fenomena kojim se bavi. Otuda ova vanredna studija obiluje najneverovatnijim likovima i pričama iz šatule „istinitih i zaboravljenih“ događaja u „malom“ svetu „malih“ ljudi. Dr Tanja Papić s pravom naziva ove priče književnim „vinjetama“.

Sjajan primer za ovakve „vinjete“ je odeljak o dželatima u poglavlju pod naslovom *Za vreme usmrćivanja, vladao je potpuni red* koje tretira period od 1930. do 1941. Obilje stvarnih likova, koji kao da su izašli ispod Gogoljevog šinjela, Ivan Janković opisuje koristeći ili njihova sopstvena svedočanstva, ili svedočanstva tadašnje štampe o njima. No mi ipak nepogrešivo prepoznamo autora koji je celo to znanje preradio ne samo svojim neospornim intelektualnim kapacitetom već svojim srcem. Otuda ta blaga nijansa ponekad oštre, a na mahove skoro neizdržive, brehtovske ironije. Pred nama izranja jedan svet koji je prepun svireposti i zabluda, ali svet koji je human i prepoznatljivo naš, ljudski. Dželati i krvnici prolaze pored nas kao ljudi koji imaju svoje male, privatne živote i autor ih opisuje sa humorom, vicem i simpatijama. Kako sad sa simpatijama? Pa lepo, dželati su samo krajnja instanca u dugačkom nizu procesa oduzimanja prava ljudima na sopstveni život i na telesni integritet. U odeljku o dželatima autor na najbolji mogući način pokazuje koliko je smrtna kazna institucija kojom se etablira država kao apsolutni vlasnik svojih građana (uključujući i izvršioce, dželate). Polazna pozicija Ivana Jankovića jeste ideja države kao zajednice slobodnih ljudi kojom oni upravljaju sebe radi, a ne države radi. Na ovom nivou knjiga Ivana Jankovića *Na belom hlebu* otvara se pred čitaocima kao jedno veoma dubokoumno, eksplozivno štivo koje uči o tome šta je građanska sloboda i koliko je ona fragilna i stoga dragocena.

Na kraju dozvolite autoru ovog prikaza da ukaže na još jednu inicijativu koja je proizašla iz bavljenja Ivana Jankovića ovom temom, a to je udruženje građana Srbija protiv smrtne kazne i svih nečovečnih i ponižavajućih kazni (skraćeno ime: Srbija protiv smrtne kazne – SPSK). Ovo udruženje je velikim radom i ogromnim znanjem napravilo internet portal na kome se mogu naći neverovatne stvari, podaci, priče, dokumenta i mnogo poučnih stvari. Možete ga naći na adresi: www.smrtinakazna.rs. Portal je zanimljiv, sjajno organizovan i vodi se do sada na dva jezika, srpskom i engleskom. Posetite ovaj sajt, uživajte i naučite, a posle toga – angažujte se!

Dostavljeno Redakciji: 20. novembra 2012. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 19. decembra 2012. god.